

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Ю. В. Гошовська

*прокурор Київської місцевої
прокуратури № 7, юрист 1 класу,
аспірант Національної академії прокуратури України*

Актуальність дослідження полягає в тому, що загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають насамперед сутність, правове забезпечення і порядок кримінального провадження стосовно цієї особливої категорії громадян, а також визначають обставини, які підлягають обов'язковому встановленню у такому кримінальному провадженні. Аксіоматично, що правоохоронні органи мають неухильно дотримуватись вимог закону у кожному кримінальному провадженні, а особливо, коли йдеться про злочинність серед неповнолітніх. Як засвідчує практика, незважаючи на це абсолютне правило, на жаль, органи, що зобов'язані забезпечувати права неповнолітніх під час досудового розслідування, не повною мірою виконують покладені на них обов'язки та нехтують вимогами закону, що в подальшому негативно відображається на психології особи неповнолітнього.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх має певні особливості, дотримання яких є запорукою забезпечення їх прав під час досудового розслідування, оскільки детальне та повне дослідження всіх обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо цієї вразливої категорії осіб, на стадії розслідування сприятиме прийняттю та постановленню законного рішення у кримінальному провадженні в майбутньому.

Мета цієї статті полягає у дослідженні проблемних питань, пов'язаних із встановленням обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії досудового розслідування крізь призму повноважень прокурора.

Певні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх досліджували такі видатні вчені, як: Ю. В. Баулін, С. М. Зеленський, І. М. Козьяков, Н. Р. Осіпова, Г. В. Попов, В. Ю. Шепітько, В. В. Шимановський, Я. О. Яровий та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, окремі питання дослідження обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, залишаються не вивченими, що, у свою чергу, негативно позначається на стані досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, передбачені у главі 38 КПК України, за нормами якого кримінальне провадження стосовно неповнолітніх здійснюється слідчим, уповноваженим керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань стосовно неповнолітніх [1].

Слідчі, уповноважені здійснювати досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, визначаються відповідним наказом головного управління національної поліції у конкретному регіоні про закріплення спеціалізації слідчих.

При цьому відповідно до п. 8.1 наказу Генеральної прокуратури України від 6 грудня 2014 року № 16гн «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначених категоріях кримінальних проваджень слід доручати прокурорам, на яких покладено обов'язок захисту прав і свобод дітей [7].

Загальне завдання кримінального судочинства повинно виконуватись безапеляційно процесуальним керівником та слідчим, зокрема, повно та всебічно мають бути досліджені всі обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, оскільки такі обставини мають важливе значення для досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо цієї категорії осіб.

Відповідно до вимог ст. 91 КПК законодавством визначено загальні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, серед них:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

При цьому процесуальним законом встановлено особливий предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Так, під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, згідно зі ст. 91 КПК також з'ясовуються обставини, передбачені ст. 485 КПК, а саме:

повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

умови життя та виховання неповнолітнього;

наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [1].

Важливо зазначити, що невстановлення зазначених обставин свідчити-ме про неповноту досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Перевірка цих обставин покладається саме на прокурора, адже прокурор зобов'язаний забезпечити виконання норм чинного законодавства.

Згадані обставини також підлягають обов'язковому дослідженню під час судового розгляду, незважаючи на визначений порядок дослідження доказів, передбачений ч. 3 ст. 349 КПК, коли всі учасники погоджуються з недоцільністю дослідження всіх доказів під час розгляду провадження [9].

Розглянемо кожну із цих обставин більш детально.

Так, з'ясування даних про вік неповнолітнього до початку притягнення його до відповідальності має важливе значення.

Вік неповнолітнього встановлюється за документами, в яких зазначена дата його народження, — за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів цивільного стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

У разі відсутності можливості встановити вік неповнолітнього за документами призначається судово-медична експертиза (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК). При цьому днем народження вважається останній день року, зазначеного у висновку експерта.

Перед призначенням такої експертизи слідчому та прокурору необхідно переконатись у тому, що справді відсутні документи, які б засвідчували вік неповнолітнього.

Встановлення віку особи — досить важливий момент під час досудового розслідування, оскільки необхідно з'ясувати, чи досягла особа віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинене діяння.

Допущення помилки на цій стадії може потягнути незаконне притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, а також скерування до суду не клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а обвинувального акта.

Також як слідчому, так і прокурору необхідно пам'ятати, що неповнолітній вік особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є обставиною, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КК пом'якшує покарання [2].

Проте, як свідчить практика, в обвинувальних актах щодо неповнолітніх не завжди наявні документи про встановлення цієї пом'якшуючої обставини.

Для з'ясування стану здоров'я неповнолітнього мають бути допитані як свідки його батьки або особи, які їх замінюють (опікун, піклувальник), про те, чи не хворів неповнолітній тяжкими хворобами, чи немає у нього психічних або фізичних вад, які його здібності щодо логічного мислення, чи не відстає він у розвитку від однолітків.

Однак у більшості випадків, на жаль, ці особи слідчими та прокурорами під час досудового розслідування не допитуються, що свідчить про поверхове дослідження обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх.

Крім цього, якщо неповнолітній перебував на обліку у зв'язку з психоневрологічним захворюванням або перебував у лікарні, слід також витребувати відповідні медичні документи.

Відповідно до ч. 1 ст. 486 КПК у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза [1].

Процесуальним керівникам також необхідно орієнтувати слідчих щодо направлення відповідних запитів про особу неповнолітнього не лише за місцем його реєстрації, а і за місцем фактичного проживання, оскільки досить часто місце проживання неповнолітніх змінюється під час навчання. Саме тому інформація, що надходить на запити з місця реєстрації та фактичного проживання неповнолітнього, досить різниться.

Щодо дослідження ставлення неповнолітнього до вчинення ним кримінального правопорушення, то його можливо з'ясувати під час допиту неповнолітнього, що має важливе значення у кримінальному провадженні, оскільки відповідно до ст. 498 КПК щодо неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, можна скласти не обвинувальний акт, а клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру.

Саме тому ставлення особи неповнолітнього до вчиненого діяння є ключовим моментом під час прийняття рішення про застосування саме заходів виховного характеру.

Крім цього, слідчому та прокурору необхідно не забувати, що щире каяття неповнолітнього у вчиненому є також пом'якшуючою обставиною відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК [2].

Проте, незважаючи на щирість каяття під час допиту неповнолітнього, обов'язково необхідно з'ясувати поведінку останнього як до, так і після вчинення ним кримінального правопорушення.

Вимоги стосовно особливостей з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього конкретизовані у ст. 487 КПК.

Так, при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати: 1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; 2) обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з

вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; 3) зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Для всебічного дослідження наведених обставин під час досудового розслідування зазвичай затребовуються характеристики з місця проживання та із місця навчання неповнолітнього.

Крім цього, надсилаються запити до сектору ювенальної превенції, що діє в управлінні поліції та фактично виконує функції раніше діючих відділів кримінальної міліції у справах дітей, з метою отримання інформації, чи перебувають неповнолітні на профілактичному обліку.

Наступним важливим джерелом даних про умови життя та виховання неповнолітнього є акт обстеження житлово-побутових умов, який складається службою у справах дітей районної (міської) державної адміністрації [6].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на позицію ВССУ та судів деяких областей України (Дніпропетровської, Івано-Франківської, Полтавської та інших) щодо особливостей здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Так, у 2013 році Апеляційним судом Івано-Франківської області було організовано круглий стіл за участю представників Івано-Франківського міського суду як модельного суду, служби в справах дітей та кримінальної міліції в справах неповнолітніх, за результатами якого було затверджено форму звіту для суду у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (далі — Звіт). Також було вирішено розробити Інструкцію щодо складання Звіту, в якій були б відображені всі особливості процедур, повна інформація щодо неповнолітнього та висновки, які суд має обов'язково враховувати при винесенні рішення стосовно неповнолітнього. Відповідно до міжнародних норм (Пекінські правила) [5] визначено стандарти для кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Ця Інструкція затверджена спільним наказом Голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації, Голови Апеляційного суду Івано-Франківської області та Начальника УМВС України в Івано-Франківській області.

На суд покладається обов'язок ретельно і виважено аналізувати відомості, надані представниками служби у справах дітей (кримінальної міліції у справах дітей), іншу інформацію про особу неповнолітнього, отриману під час судового розгляду, пам'ятаючи, що неналежне встановлення таких відомостей всупереч вимогам статей 485, 487 КПК перешкоджає виконанню судом передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК законодавчої вимоги щодо всебічного з'ясування обставин, які характеризують особу винного (суд не повинен обмежуватись обставинами, безпосередньо пов'язаними із вчиненням зло-

чину), та щодо призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення особи і запобігання новим злочинам (ч. 2 ст. 65 КК).

З метою забезпечення дотримання вимог статей 485, 487 КПК та надання суду об'єктивної інформації про особу неповнолітнього складається Звіт, з урахуванням якого суд у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього зможе винести рішення, що найкраще відповідатиме інтересам неповнолітнього.

Так, під час підготовчого судового засідання з метою підготовки до судового розгляду відповідно до п. 2 ч. 3 та п. 5 ст. 315 і статей 485, 487, 496 КПК суд зобов'язує представника служби у справах дітей надати суду інформацію про особу неповнолітнього, в тому числі й з урахуванням відомостей, отриманих від регіонального представництва кримінальної міліції у справах дітей. Судовий виклик представника служби у справах дітей відповідно до статей 134 та 496 КПК є підставою для того, щоб працівник служби у справах дітей розпочав складання Звіту.

На наше переконання, необхідно внести відповідні зміни до законодавства та запровадити складання такого Звіту під час досудового розслідування, з моменту надходження відповідного запиту та повідомлення до служби у справах дітей про особу неповнолітнього правопорушника.

Зазначений Звіт пропонується складати у 2 примірниках, один з яких зберігатиметься в службі у справах дітей, а другий — в матеріалах кримінального провадження та надаватиметься суду для дослідження.

Як засвідчує слідчо-судова практика, на жаль, такі звіти в переважній більшості проваджень не складаються навіть на стадії судового розгляду, не кажучи вже про стадію досудового розслідування. Причинами такого стану речей є як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники.

Ще однією ключовою обставиною, що підлягає встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії досудового розслідування є наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення. Цю обставину можливо з'ясувати при ретельній підготовці слідчого до проведення кожної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні такої категорії.

Так, вже під час проведення огляду можна припустити, що кримінальне правопорушення вчинено неповнолітньою особою в групі з повнолітніми, оскільки досить часто на місці огляду в домівках неповнолітніх можна виявити знаряддя вчинення кримінального правопорушення, що дає підстави вважати, що у злочинній діяльності разом із неповнолітнім брала участь і доросла особа.

Крім цього, необхідно з'ясувати, чи не мав місце факт втягнення дорослим неповнолітнього до злочинної діяльності.

Також процесуальним керівникам у кримінальних провадженнях за фактами правопорушень, вчинених неповнолітніми у групі з дорослими особами, необхідно реально забезпечувати право на захист неповнолітніх.

Оскільки досить часто неповнолітні побоюються давати правдиві показання щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, а також розповідати, в чому саме полягала участь повнолітніх осіб. Як правило, це зумовлено страхом неповнолітніх перед дорослими співучасниками. Саме тому і слідчому, і прокурору необхідно докладати максимум зусиль, аби не допустити впливу повнолітніх осіб на неповнолітніх під час досудового розслідування та максимально вживати заходів щодо забезпечення їхніх прав.

Таким чином, із прийняттям нового КПК суттєво посилилась роль прокурора у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Належна процесуальна діяльність слідчого та прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має важливе значення для повного з'ясування всіх обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, та подальшого їх доказування під час судового розгляду у кримінальних провадженнях цієї категорії. Саме тому неухильне дотримання правоохоронними органами норм законодавства, що регламентує досудове розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх, є запорукою забезпечення дотримання прав неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Законом України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // *Голос України*. — 2012. — № 90–91. — 19 трав.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page14>.
3. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. — 1995. — № 6. — Ст. 35.
4. Про організацію діяльності органів досудового розслідування : наказ Міністерства внутрішніх справ від 9 серпня 2012 року № 686 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.
5. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

6. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 76. — Ст. 2561.

7. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Генерального прокурора України від 6 грудня 2014 року № 16гн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

8. *Козьяков І. М.* Особливості предмету доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / І. М. Козьяков // Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2013. — № 9. — С. 88–92.

9. *Кокошко М.* Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / М. Кокошко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2016. — № 2. — С. 10–18.

Гошовська Ю. В. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх

Анотація. У статті досліджено обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на стадії досудового розслідування. Розглянуто особливості їх правового регулювання з урахуванням норм законодавства. Визначено роль прокурора у кримінальних провадженнях цієї категорії. Проаналізовано найбільш поширені недоліки, які виникають при з'ясуванні обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, прокурор, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

Гошовская Ю. В. Обстоятельства, которые подлежат установлению в уголовном производстве относительно несовершеннолетних

Аннотация. В статье исследованы обстоятельства, которые подлежат установлению в уголовном производстве относительно несовершеннолетних на стадии досудебного расследования. Рассмотрены особенности их правовой регуляции с учетом действующего законодательства. Определены роль прокурора в уголовных производствах указанной категории. Проанализированы наиболее распространенные на практике недостатки, которые возникают при выяснении обстоятельств, которые подлежат установлению в уголовном производстве и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, прокурор, досудебное расследование, криминальное правонарушение.

Hoshovska Yu. V. Circumstances, which Must be Established in Criminal Proceedings as for Minors

Summary. The article deals with the investigation of circumstances, which must be established in criminal proceedings as for minors during pre-trial investigation.

According to the article 485 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, during pre-trial investigation and trial related to criminal offences committed by underage persons, in addition to circumstances specified in Article 91 of the present Code, also the following shall be ascertained: 1) full and comprehensive information on the personality of the underage person concerned: his age (date, month and year of birth), state of health and level of development, other social and psychological personal traits which should be taken into account when individualizing his liability or imposing a measure of restraint of educational nature. Where information is available on the underage person's mental deficiency not related to a mental disease, it should also be ascertained whether he was capable to be fully aware of the meaning of his actions, and to what he was capable to be in control of his actions; 2) the underage person's attitude towards his actions; 3) environment in which the underage lives and is brought up; 4) existence of adult instigators and other accomplices in criminal offence.

The role of prosecutor in criminal proceedings of the noted category is determined. The author has analyzed the most wide-spread drawbacks, which appear while clarifying circumstances, which must be established in criminal proceedings, as well as has investigated other problem issues.

The author also has revealed gaps in current legislation regulating matters on clarifying circumstances, which must be established in criminal proceedings, and has proposed ways to remove them.

Key words: criminal proceedings; minors,; prosecutor; pre-trial investigation; criminal offence.